

**SLOBODA I AUTONOMIJA U KONCEPCIJI LIBERALNOG
MULTIKULTURALIZMA WILLA KYMLICKE**

**FREEDOM AND AUTONOMY IN THE CONCEPT OF LIBERAL
MULTICULTURALISM OF WILL KYMLICKA**

Sažetak

Klasična liberalna načela pravednosti, jednakosti i slobode, osim što su izvorište individualnih, političkih i građanskih prava, poslužila su i kao temelj zasnivanju liberalnog multikulturalizma, koncepta koji štiti prava manjina kao sudionika društva ali i pojedinaca kao pripadnika tih skupina. Ovaj koncept na etnokulturnu raznolikost gleda kao na sasvim prirodnu datost. Pojedinac je vezan za svoju kulturu višestrukim vezama, što je najvažnije, iz pripadnosti kulturnoj zajednici on konstruira i svoj vrijednosni okvir. Manjinske zajednice, koje su često u nepovoljnom i marginaliziranom položaju, u koncepciji multikulturalizma imaju pravo na priznanje svojeg grupnog identiteta, na autonomiju i slobodno ispoljavanje svoje različitosti te na učešće u donošenju odluka bitnih za njihovu egzistenciju.

Kymlicka se u svojim djelima bavi promišljanjima o multikulturalizmu kao društveno i politički bitnom fenomenu iz aspekta liberalne političke filozofije izučavajući njegovu historijsku podlogu kao i trenutno stanje u svijetu, pritom obuhvatajući neformalne i formalne oblike uticaja na uspostavljanje međunarodnih multikulturalnih normi kao i procesa koji su im prethodili.

Ključne riječi: sloboda, autonomija, liberalni multikulturalizam, pravednost, manjinske zajednice

Summary

The classical liberal principles of justice, equality and freedom, apart from being the source of individual, political and civic rights, have also served as the basis for the foundation of liberal multiculturalism, a concept that protects minority rights as participants of society but also individuals as members of these groups. This concept considers ethno-cultural diversity as completely natural fact. An individual linked to his or her culture by multiple-link, most importantly, he constructs its value framework from belonging to a cultural community. In the concept of multiculturalism minority communities, often in an unfavorable and marginalized position, have the right to the recognition of their group identity, autonomy and free

expression of their diversity, and to participate in making decisions essential to their existence.

In his works, Kymlicka deals with his thoughts on multiculturalism as a socially and politically important phenomenon from the aspect of liberal political philosophy, studying his historical background as well as the present state of the world, including informal and formal forms of influence on the establishment of international multicultural norms as well as processes preceded it.

Key words: *freedom, autonomy, liberal multiculturalism, justice, minority communities*

Za razliku od antičkog poimanja slobode, pri čemu je pojedinac tu slobodu ostvarivao putem participacije u javnim poslovima zajednice u cilju zajedničkog dobra, moderna koncepcija je vezana za termin *sloboda od* (države) odnosno za pojam *negativna sloboda*. U to vrijeme je bio prisutan primat javnog dobra nad individualnim pravima, što je obuhvatalo identitet privatne i javne sfere na taj način da nije moglo biti distinkcije između dobrog čovjeka i dobrog građanina. Razlog tome je bio sadržan u činjenici da se princip pravde izvodio samo iz jedne koncepcije dobrog života i nije mogla biti stvar samo privatnog izbora. Naravno, u atinskom demokratskom sistemu možemo govoriti o aktivnoj participaciji građana, međutim, ta se participacija javlja kao prakticiranje jednog prava u društvu preegzistirajućem javnom dobru, kao obliku slobode kao dužnosti nasuprot slobodi kao individualnoj autonomiji i pravu na odabir između ponuđenih koncepcija dobrog života.

Proces nastajanja moderne građanske države odvijao se kao proces desupstancijalizacije zajedničkog dobra, tj. kao „proces odvajanja njegovih sastavnih momenata od države, što je omogućavalo autonomizaciju privatne, tj. društvene sfere.“¹ U prvi plan je stavljena lična autonomija pojedinca, što se, između ostalog, odnosi na slobodu propitivanja i napuštanja izabranih opcija na osnovu novostečenih informacija ili iskustava. To znači da pojedinci mogu revidirati i mijenjati svoje vjerske, moralne, ideološke nazore, pa čak i svoj etnički identitet i državljanstvo, a da pritom njihov javni identitet ostane nepromijenjen, sa svim građanskim i političkim pravima koja mu zakonski pripadaju. S obzirom na to da je javna sfera oslobođena bilo kakvih vrijednosnih orijentacija, ideologije, religije pa i običajnosti vezane za npr. etnokulturne grupe, onda se ona i postavlja kao kulturno neutralna.

¹ Divjak, Slobodan (2001) „Multikulturalizam i liberalizam“, tekst dostupan na: <http://www.filozofskodrustvors.org/wp-content/uploads>, pristupljeno 13. 12. 2018.

Shodno tome, državni identitet, posmatrano iz liberalne perspektive, jeste akulturalan, a kulturno-etnički identitet depolitiziran. Ističe se nužnost formaliziranja i univerzalizacije modernih zakona koji „moraju apstrahovati od krvi i tla, od bilo koje veroispovesti, tradicije i ideologije da bi se postavila formalno-pravna mogućnost da čovek sa bilo kojeg tla, bilo koje krvi, veroispovesti, ideologije, staleške pripadnosti itd. postane njen član.”² Liberalna država donosi zakone koji ne nalažu neke obaveze unutar društvenog života pojedinca niti zajednice i ne nameće mu bilo kakve ideološke, vjerske, moralne i bilo kakve druge okvire. Zapravo, zakonima predstavljenim u vidu negativnih propisa definirano je samo ono što je članovima društva zabranjeno, dok je sve ostalo dozvoljeno i obuhvaćeno njihovim pravima koje država mora zaštititi. Dakle, sfera društva je jasno razgraničena od one javne, tj. države koja nema pravo miješanja u tu autonomnu sferu.

Proces koji je omogućio odvajanje države od pojedinih područja ljudskog života je proizveo ekspanziju privatne sfere koja je time stekla svoju autonomnu osnovu i više nije bila u sjeni državnog tutorstva. S druge strane, državna sfera se desupstancijalizirala, preoblikovala u političku zajednicu s obilježjima univerzalnosti kojoj je jedan od glavnih pokretačkih tokova proceduralizam. Time se iz nje izmješta *telos* čije mjesto zauzimaju principi pravde inkorporirani u cjelinu s procedurama, a same procedure garantiraju realizaciju pravde. Proceduralizam je dominantno liberalni princip u pogledu uloge države, teži se što formalnijim, ispraznijim procedurama. Lišavanjem države, njih viših ciljeva, *telosa*, gradi se instrumentalistička koncepcija države; ona je sada prisutna samo kao sredstvo za obezbjeđivanje uvjeta potrebnih za život i formuliranje vlastitih ciljeva i viđenja dobrog života svakog pojedinca.

Savremeni liberalizam, uprkos mnogobrojnim društvenim, političkim i historijskim promjenama, i dalje nastoji postaviti univerzalni korpus prava koja pripadaju autonomnom pojedincu po principu pripadanja najopćenitijoj kategoriji – ljudskom rodu. O toj koncepciji racionalnog i nepristrasnog pojedinca govori američki filozof John Rawls u svojem djelu „Teorija pravde“ (1998). Ta struja unutar političke filozofije, kojoj pripadaju još i Dworkin, Ackerman, Nozick i drugi, pokušava doći do utvrđivanja načela idealnog liberalnog konstitucionalizma kako bi bio maksimalno ispoštovan princip pravde za sve građane u jednoj idealno zamišljenoj liberalnoj državi.

² Šire vidjeti: Divjak, Slobodan (2015) „Savremeni multikulturalizam i liberalizam kao spor između dve koncepcije prava i nacije”, dostupno na: http://www.kczr.org/download/.../01_divjak.pdf, pristupljeno 26. 12. 2018.

Navedeni teoretičari smatraju da je još od vremena Maxa Webera članstvo u osnovi ili „civilno“ ili „etničko“. Pritom civilno članstvo „obično uživa prednost u liberalnim očima, budući se shvaća da je u načelu slobodno (ugovorno) i dobrovoljno izabrano, a onda i poništivo, promjenjivo, i time, potencijalno univerzalizirajuće” (Mesić 2006: 22). Za razliku od civilnog, etničko članstvo i identitet nisu smatrani poželjnim kategorijama izbora, zapravo, tumačeni su kao nešto što je partikularističko, isključivo, nametnuto, ograničeno. Većina današnjih zapadnih liberalnih demokratija ipak se ne suprotstavlja javnom iskazivanju privrženosti nekoj kulturi, ali se takvo što i ne potiče.

Kao jedna od dobrih strana koje se priznaju multikulturalizmu je to što se bavi identitetom za razliku od nekih drugih teorija koje su u najvećem broju naglašavale ekonomske interese, što ne znači da i jedno i drugo nije bitno za promišljanje o identitetu. „Javno priznanje i podrška manjinskim jezicima, praksama i identitetima u multietničkim društvima, prema zagovornicima multikulturalizma, predstavljaju nešto što liberalno-demokratska načela individualne autonomije zahtevaju“ (Pešić, Novaković 2010: 151). Autonomija pojedinca je način na koji se izražava individualni odabir prilikom biranja dobrog života. U uvjetima kada prava manjinskih zajednica na kulturnu samobitnost nisu zagarantirana i provedena u djelo dolazi do potčinjavanja manjina, što može rezultirati inferiornim samopercepcijama njihovih pripadnika. To nas dovodi do zaključka da će takvo degradiranje zajednice dovesti do loše samopercepcije koja opet negativno utiče ili čak onemogućava pojedincima donošenje slobodnog i dobrog izbora o vlastitom životu.

Činjenica od koje Kymlicka polazi u građenju koncepcije liberalnog multikulturalizma, a koja donekle može zvučati trivijalno, glasi – svaki je pojedinac zainteresiran da vodi dobar život.³ Da bi to bilo moguće, potrebno je ostvariti dva uvjeta. Prvi se odnosi na življenje u skladu s našim uvjerenjima o onome što život čini vrijednim življenja. Drugi je da pojedinci imaju sve uvjete koji će izgraditi njihovu svijest, a tako i predstavu o dobrom životu, ali jednako tako i sposobnosti da tu predstavu analiziraju i po vlastitom nahođenju, novostečenim saznanjima i iskustvima revidiraju i promijene. Iako se slaže da nije lahko revidirati naše najdublje ciljeve i već formirane poglede, Kymlicka je istrajan u mišljenju da čak i oni mogu biti izloženi reviziji. Prema njegovom mišljenju, svaka bi osoba trebala imati slobodu da koristi i tumači vlastito kulturno iskustvo na način koji joj

³ Kymlicka, Will (2003) „Multikulturalno građanstvo: liberalna teorija manjinskih prava”, Naklada Jesenski i Turk, Zagreb, str. 118–120.

odgovara. To podrazumijeva da se „kulturalna struktura osigura od dezintegracijskih učinaka izbora ljudi izvan zajednice, ali i traži da je svaka osoba u toj zajednici slobodna birati ono što smatra najvrednijim iz ponuđenih opcija...” (Kymlicka 2004: 198). Pokušavajući da objasni u kojim slučajevima je potrebno dati primat zahtjevima kulturne zajednice naspram zahtjeva pojedinca i obrnuto, Kymlicka ostavlja otvoreno pitanje zaključujući kako je potrebno uzeti u obzir sve okolnosti tih zahtjeva.

Opseg opcija koje nam stoje na raspolaganju pri formiranju naših ciljeva i predstave o valjanom životu uopće, prema Kymlicki, jeste određen kulturnim naslijeđem. To je okvir unutar kojeg su nam ponuđeni prihvatljivi obrasci ponašanja s kojima se upoznajemo kroz stvarne ili imaginarne pripovijesti koje smo od drugih čuli. „Ti obrasci postaju potencijalni modeli i određuju potencijalne uloge, koje možemo usvojiti kao vlastite“ (Kymlicka 2004: 166). Psihosocijalni efekti izazvani osjećajem pripadnosti kulturnoj strukturi i povijesti, kako kaže Kymlicka, često se manifestiraju izražavanjem emotivne sigurnosti i osobne snage. Ti su efekti bili najizraženiji kod „rasističkih i opresivnih režima diljem svijeta, kada su pokušali razoriti i degradirati kulturno naslijeđe potlačeni, kako bi im potkopali osjećaj osobne vrijednosti“ (Kymlicka 2004: 176).

Kao dominantno obilježje liberalizma Kymlicka prepoznaje garanciju širokog spektra sloboda pri izboru načina vođenja života. „Sloboda uključuje biranje između različitih opcija pri čemu kulturni ambijenti kojima pripadamo ne samo da obezbeđuju te opcije već im daju i značenje“ (Beljinac 2011: 5). Pri donošenju izbora najveći značaj ima kulturni kontekst, podloga u kojem taj izbor donosimo i koja nam „osigurava smislene načine života u punome rasponu ljudskih aktivnosti, uključujući društveni, obrazovni, vjerski život, razonodu, te ekonomski život, obuhvaćajući i javnu i privatnu sferu“ (Kymlicka 2003: 113). Te kulture, koje su uglavnom teritorijalno koncentrirane i utemeljene na zajedničkom jeziku, Kymlicka zove *socijetalnim kulturama*. Upotrebom tog termina on želi jasno diferencirati apstraktnu ili spiritualnu kulturu u smislu posjedovanja zajedničkih sjećanja i vrijednosti od socijetalne kulture, koja pored toga ima i uspostavljene zajedničke institucije i prakse. Kroz institucionalizaciju – u školama, medijima, vlasti, ekonomiji i sl. – kulture se utjelovljuju u društvenom životu savremenog svijeta.⁴

⁴ Kymlicka ovdje dodaje kako ovakve „socijetalne culture“ nisu uvijek postojale i može se reći da su produkt modernizacije. Razlog zbog kojeg se jedna zajednička kultura širi jednim društvom formirajući standardizirani jezik „utjelovljen u zajedničkim ekonomskim, političkim i obrazovnim institucijama se nalazi, između ostalog, u potrebi savremene ekonomije za pokretnom, obrazovanom i pismenom radnom snagom.“ Osiguravanjem

Kymlicka objašnjava na primjeru Sjedinjenih Američkih Država formiranje jedne socijetalne kulture kojoj je temelj zajednički jezik naglašavajući kako unatoč manjem broju ljudi koji su jezički izvan te zajedničke kulture ipak stoji tvrdnja da ona postoji i da integrira cijeli niz skupina (Kymlicka 2003: 114–117). Riječ je o dominantnoj kulturi koja se različito postavlja u odnosu na manjinske skupine koje egzistiraju unutar njenog područja, bilo da su u pitanju useljenici ili nacionalne manjine. Pojednostavljeno, u SAD-a kao i u većini zapadnih demokratija je taj odnos dominantne kulture prema nacionalnim manjinama bio kompleksniji i nepovoljniji od onog prema etničkim skupinama, uzevši u obzir uspjeh pri njihovom uvažavanju kao kriterij procjene. Također, nacionalne manjine su se u većoj mjeri i opirale integriranju u zajedničku kulturu uporedo nastojeći da učvrste vlastite socijetalne kulture (npr. indijanska plemena, Portorikanci u SAD-a te Kvebečani i urođeničke zajednice u Kanadi). Da bi jedna kultura u savremenom svijetu opstala, razvijala se i odolijevala nastojanju dominantne kulture da se u nju utopi i izgubi, ona mora biti socijetalna kultura. „Sposobnost i pobuda za stvaranje i održavanje takve posebne kulture svojstvena je 'nacijama' ili 'narodima' (tj. kulturno posebnim, geografski koncentriranim i institucionalno dovršenim društvima)“ (Kymlicka 2003: 118). Zaključak do kojeg Kymlicka dolazi jeste da su socijetalne kulture gotovo bez izuzetka nacionalne kulture ali i obrnuto.

Jezičku dimenziju u svojem određenju Kymlicka snažno naglašava kao temeljnu konstitutivnu značajku socijetalne kulture, koja obuhvata sve aspekte života pojedinaca i djelatnosti ustanova. Takvo određenje je, prema njegovom mišljenju, nužno imajući u vidu da se u savremenom dobu najčešće dešava da unutar jedne socijetalne kulture egzistira više različitih religijskih zajednica, razlikovanje između ruralnih i urbanih pripadnosti, životnih stilova i slično.⁵ Socijetalna kultura predstavlja kontekst izbora i omogućuje pojedincima da izaberu njima smislenu opciju čineći im svijet razumljivijim, a njihovu autonomiju realnom. Shodno tome, što je manji opseg izbora unutar socijetalne kulture to je autonomija pojedinca manja. U tom smislu se nacionalna pripadnost cijeni zbog njenog značaja kao preduvjeta za autonomiju.

Istinski i najočigledniji pokazatelj zakinutosti i ograničenosti neke nacionalne manjine u ostvarivanju osnovnih prava predstavlja jezik. Kymlicka naglašava važnost posjedovanja zajedničkog jezika prilikom

standardiziranog jezika odnosno javnog obrazovanja u cijelom društvu se želi postići jednakost šansi za ljude koji pripadaju različitim klasama, rasama i slojevima društva (Kymlicka 2003: 113–114).

⁵ O tome šire vidjeti: Baccarini, Elvio (2008) „Liberalni nacionalizam: argument autonomije“, *Prolegomena* 7 (2), Zagreb, 153–179

stvaranja jednog političkog sistema i to iz aspekta jednakosti mogućnosti kao i iz pozicije ispravnog funkcioniranja procesa odlučivanja u demokratskom sistemu. Jednakost mogućnosti odnosi se na jednak pristup najbitnijim ustanovama u kojima je u upotrebi dominantni jezik, a za stvaranje političkog sistema je zajednički jezik od najveće važnosti (Kymlicka 2001: 91–94). Jezik je, dakle, ključan u konstituiranju određene političke zajednice, budući da prosječni građanin najlakše raspravlja o politici upravo na maternjem jeziku, dok je kod elita komuniciranje na stranom jeziku gotovo svakodnevnica.

U nastojanju da dođu do pravednog rješenja etnokulturnih odnosa, države se u teoriji i praksi koriste principima nediskriminacije (Kymlicka 1997), etnokulturne neutralnosti (Kymlicka 2001) ili benignog nemara (Kymlicka 2003). Kymlicka skreće pažnju na činjenicu da su i same liberalno-demokratske države spoznale da je ta ideja jednostavno mit, pri čemu ističe neprimjerenost poređenja koncepta neutralnosti države spram etnokulturnih grupa, s jedne, i odvajanje države od crkve, s druge strane. Tvrdnju potkrepljuje navođenjem primjera SAD-a kao prototipski „neutralne“ države: „Prvo, prema zakonu, engleski jezik je obavezan u školi. Drugo, zakonski je propis za imigrante preko pedeset godina da nauče engleski jezik prije nego što dobiju američko državljanstvo. Treće, de facto je uvjet da prilikom zaposlenja u vladu ili za nju kandidati moraju govoriti engleski jezik. Četvrto, odluka o granicama američkih država i tajming njihovog pristupa u federaciju planiran je tako da se osigura većina anglofona u svih pedeset država američke federacije” (Kymlicka – Opalski 2001: 30). Iz navedenih praksi, prema njemu, da se vidjeti koliko je načelo etnokulturne neutralnosti zapravo prazan pojam, jer je država obično ta koja odlučuje u procesu selekcije koje etnokulturne grupe treba potpomoći, a koje će biti prepuštene slabljenju. Na taj način, prema Kymlicki, promovira se socijetalna kultura (o toj temi će kasnije biti više riječi) koja operira na engleskom jeziku, što je dijelom jednog opsežnijeg procesa „izgradnje nacije“, kao i u mnogim drugim liberalnim državama. Zato on predlaže zamjenu termina *etnokulturalna neutralnost* terminom *izgradnja nacije (nation-building)*, što smatra prikladnijim za procese koji se kriju pod tim imenom.

Pozitivnu stranu promoviranja jedne socijetalne kulture, kako to Kymlicka vidi, formulirali su tzv. liberalni nacionalisti, a sadržana je u ispunjavanju demokratskih ciljeva: „Naprimjer, moderna ekonomija zahtijeva mobilnu, obrazovanu i pismenu radnu snagu. Standardizovano javno obrazovanje na zajedničkom jeziku često se smatra esencijalnim uvjetom da se svim građanima pruže jednake šanse da nađu zaposlenje u ovoj modernoj ekonomiji” (Kymlicka – Opalski 2001: 34).

Brian Barry, teoretičar koji pripada krugu egalitarnih liberala, suprotno Kymlicki tvrdi da je liberalni „nemar“ odnosno etnokulturalna neutralnost zapravo vrlina liberalizma (Barry 2006). Ilustraciju te tvrdnje u vezi s ulogom države u očuvanju jezika, podvlači da je pravedno uvesti rad javnih službi na više jezika. Međutim, liberalni pristup toj praksi nalaže da tu uloga države prestaje. Ona nema obavezu da donosi mjere kojima bi revitalizirala jezike pojedinih naroda ukoliko su zanemareni od njihovih govornika. Dakle, država jeste obavezna osigurati mogućnost upotrebe jezika za one koji ga žele upotrebljavati. Na drugoj strani, prisiljavanje djece da „uče jezik manjine kao drugi jezik očito je manje štetno za njihovu buduću mogućnost zapošljavanja od toga da im se ne osigura učenje jezika šireg društva“ (Barry 2006: 127). Ono što je sigurno jeste da država ne može usvojiti neutralan stav što se jezika tiče samim tim što se opredjeljuje na kojem će jeziku njene službe pružati svoje usluge, zaključuje Barry.

Barry ističe da je i, pored davanja jednakih šansi u slučaju kulturalne raznolikosti, gotovo izvjesno da će doći do „različite distribucije rezultata u različitim skupinama“ (Barry 2006: 129). Jednaki rezultati bi se mogli postići samo ukoliko se ukine princip davanja jednakih šansi i uvede princip jednakih očekivanih stopa uspjeha za sve skupine. Upravo je uloga države centralna tačka spora između egalitarnih liberala i multikulturalista.

Javno priznanje i podrška manjinskim jezicima, praksama i uopšte identitetima jeste nešto što, prema multikulturalistima, liberalno-demokratska načela individualne autonomije opravdavaju i zahtijevaju. Tradicionalna je osobina liberalizma da autonomiji pojedinca pridaje veliku pažnju, uz naglašavanje prava i slobode da pojedinac formira i korigira svoje životne odluke vođen svojim moralnim nazorima. Međutim, sloboda nije samo bitna zbog osiguravanja mogućnosti da se živi po vlastitim odlukama već se, kako kaže Kymlicka, više može posmatrati kao sredstvo samopoštovanja. Autonomija pojedinca u smislu posjedovanja slobode i sposobnosti da se napravi dobar izbor, birajući jednu od najboljih ponuđenih varijanti „dobrog života“, usko se veže ne samo s njegovim pristupom vlastitoj kulturi već i s njenim razvitkom i priznanjem od drugih (Kymlicka 2004: 166–167). Ako pravo na kulturnu samobitnost nije zagwarantirano, to obično upućuje na potčinjenost manjinskih kulturnih zajednica, što kod njenih članova stvara osjećaj inferiornosti. Upravo zbog tog osjećaja manje vrijednosti pojedinci neće biti sposobni da naprave slobodan i dobar izbor.

Pojam „autonomija“ Kymlicka upotrebljava kada želi ukazati na temeljno određenje pojma slobode. Zbog povezanosti autonomije i kulturne pripadnosti on kaže da je kulturnu pripadnost potrebno uvrstiti među

primarna dobra, tako da liberalna država garantira posebna prava manjinama, a koja su proizašla iz kulturnih specifičnosti. Kada unutar jedne multinacionalne države svi njeni građani bez obzira na grupnu pripadnost imaju osigurana opća individualna prava, takva se država obično smatra „neutralnom“ u odnosu na nacionalnu, kao i bilo koju drugu pripadnost. Međutim, ono što Kymlicka primjećuje jeste da je to način da se sistemski privilegira većinska nacija, kao naprimjer, u slučaju nametanja službenog jezika, kod izbora državnih praznika kao i kod raspodjele zakonodavnih ovlaštenja između centralne i lokalnih vlasti (Kymlicka 2001: 29–33). U multikulturalnoj državi, nasuprot takvoj, osim svojeg članstva u vlastitoj kulturnoj zajednici pojedinci bi istovremeno bili članovi jedne šire, zajedničke političke zajednice.

Tvrđnja da važnost individualne autonomije zahtijeva od liberala da se slože s principima multikulturalizma je postala predmet široke kritike. Kymlicki su zamjerali da istrajavanjem na važnosti autonomije u samom startu iz svoje koncepcije isključuje sve one grupe koje autonomiju ne vrednuju u bitnoj mjeri ili čak nikako (Beljinac 2011: 157–158). Pitanje koje spada u one najkompleksnije s kojima se liberalni multikulturalizam susreo jeste na koji način postupati s etničkim i religijskim grupama koje ne cijene vrijednost autonomije. Nerijetko je odnos liberalnih multikulturalista prema položaju neliberalnih zajednica bio predmet kritika ali i upotrebljivan kao dokaz nekoherentnosti i nekonzistentnosti njihovih teorijskih postavki. Jedna od takvih kritika kaže da insistiranjem na „tvrđnji da je autonomija ključna vrednost liberalizma, te da ju je neophodno upražnjavati, Kimlika zatvara vrata svoje teorije za sve one grupe koje se sa ovim ne bi složile“ (Beljinac 2011: 6).

Uprkos svim međusobnim kritikama i osporavanjima između liberalnih teoretičara i onih koji zastupaju multikulturalizam, postoji jedna značajna tačka susreta između ove dvije teorije. Spona koja veže liberalizam i multikulturalizam je ugrađena u sam temelj liberalizma, a to je sloboda i to takva sloboda koja „obuhvaća slobodu misli i riječi, slobodu izbora i odabira, slobodu djelovanja i slobodu pojedinca da sam odabere način života“ (Stanković-Pejnović 2011: 192). U multikulturalizam je ugrađen liberalni princip zalaganja za mogućnost izbora i djelovanja pojedinca koji svojom racionalnošću ostvaruje samoodređenje. Nasuprot liberalizma multikulturalisti ipak smatraju da pojedinac nije izoliran od uticaja kulturne sredine niti je politička zajednica kulturno homogena. Kulturna diferenciranost je, prema njihovom sudu, prednost i bogatstvo jednog društva, koja ni na koji način ne može nauditi jedinstvu tog društva, što je odgovor na kritiku od liberala.

Liberalni principi jednakosti i pravednosti su temelji na osnovu kojih multikulturalisti zahtijevaju da se svakom pojedincu osiguraju slobode i resursi za ostvarivanje vlastitih obrazaca vrijednosti. Naglasak je stavljen na pravo iskazivanja različitosti, drugosti u odnosu na vladajuće društvene i vrijednosne orijentacije kada je u pitanju pojedinac ali jednako tako i grupa. Fokus na pojedinca bez uzimanja u obzir bitnosti šire zajednice, dakle, insistiranje na konceptu atomiziranog društva je ono što multikulturalisti zamjeraju klasičnim liberalima, jer se njihovo mišljenje o pojedincu zasniva na procesu samoostvarenja kroz koji pojedinac prolazi kroz kooperaciju i komunikaciju s društvom, zajednicom.

Liberalizam u moralnom smislu daje primat pojedincu nad zajednicom, pritom je priznajući samo kroz njen doprinos blagostanju individua koje je čine. Partikularne kulture zato nisu vrijedne očuvanja, a zajednica nema pravo spriječiti pojedince da odbace ili izmijene kulturne vrijednosti. U samom temelju liberalne teorije je moguće naći odbranu prava različitih grupa kao i njihove političke slobode kao nužne za ostvarenje prava na priznanje identiteta. „Individualna sloboda je povezana s pripadništvom ili odabirom grupe, a priznavanjem različitosti nedominantnih grupa promovira se jednakost svih pojedinaca zajednice“ (Stanković-Pejnović 2011: 210). Iz toga slijedi kako je unutar liberalne teorije svakom pojedincu garantirana široka paleta po pitanju izbora načina života uz mogućnost za mijenjanje takvih odluka o konceptu dobrog života. O takvoj vrsti individualne slobode kao autonomije su govorili Kant, u svjetlu važnosti održavanja naše racionalne prirode, kao i Mill, koji je izlagao svoj koncept autonomije kao nekonformističke individualnosti. Prioritet je, prema multikulturalistima, da se pojedincu dâ na raspolaganje širok dijapazon opcija da bi odabrao šta je najbolje za njega. Pritom do izražaja dolazi njegov interes za samoodređenje i uređenje vlastitog života, kao i mogućnost korištenja političke slobode u javnoj sferi.

Dva su preduvjeta, odnosno dvije slobode koje pojedinac prema liberalnim nazorima treba imati da bi ostvario princip dobrog života. Prvi je pozitivna sloboda koja omogućuje život u skladu s vlastitim uvjerenjima, dok se druga vrsta slobode sastoji u pravu pojedinca na osporavanje vjerovanja koja su u suprotnosti s našim poimanjima o valjanom životu. Ovako predočena koncepcija slobode, koja se derivira iz liberalne teorije, može se primijeniti i na multikulturalizam koji podržava individualne slobode putem kojih se ostvaruju intelektualne i političke težnje, ali jednako tako i pravo da se ističu vrijednosti proizišle iz grupne pripadnosti.

Politička sloboda pojedinca je, prema multikulturalistima, višestruko ograničena. S jedne strane, tu je sama struktura društva koja je onemogućava, a shodno tome ograničava uzdizanje konkurentnih političkih snaga, dok s druge strane, monopolističke koncentracije kulture i dominacija samo jedne kulture su neki od ograničavajućih faktora. Bez obzira koji od faktora ograničavanja slobode je u pojedinom slučaju dominantan, takva sloboda u svojem suženom kapacitetu ne može ispoštovati princip samoostvarenja, što je njen fundamentalni i neotuđivi aspekt. Zapravo, činjenica da je pojedincu uskraćeno sudjelovanje u oblikovanju političke zajednice, udruživanje u razne oblike civilnih asocijacija kao i sloboda traženja priznanja kao pripadnika grupa govori o manifestnom nedostatku političke slobode. Ukoliko ona egzistira samo kao pravna sloboda, teško da se može govoriti o demokratskom političkom sistemu.

Nesputano djelovanje unutar javnog prostora u kojem pojedinci artikuliraju svoje nazore i interese s mogućnošću revidiranja i sučeljavanja s drugim mišljenjima govori o nivou na kojem je sloboda kao praksa ispoštovana unutar jednog društva. Političku slobodu multikulturalisti povezuju s politikom priznanja različitosti identiteta, čemu prethodi politička participacija kao način javnog izražavanja mišljenja i postavljanja zahtjeva. „Međutim, politička participacija može biti prikazana kao cilj, a ne kao sredstvo, a individualna sloboda, usko povezana s političkom participacijom, u multikulturalnom kontekstu, može biti prikazana kao put ostvarenja zahtjeva kroz političku participaciju“ (Stanković-Pejnović 2011: 212). Političkom participacijom kao oblikom javnog iskazivanja određenih stavova društvu u svom supstancijalnom obliku daje se primat individualnoj slobodi.

Mogućnost da se napravi slobodan izbor životnog cilja, osim što obuhvata sâm izbor, mora u sebi objediniti i mogućnost korigiranja ili odbacivanja izabranog ukoliko se okolnosti i predodžbe promijene ili jednostavno odlučimo životne prioritete poredati na drugačiji način.⁶ Ta mogućnost ima svoj smisao jedino kada su ispunjeni uvjeti za sticanje svijesti o različitim pogledima i koncepcijama dobrog života gdje spadaju, naprimjer, pristup informacijama u vezi s različitim idejama o valjanom životu. Iz toga razloga liberalno društvo tradicionalno promovira vrijednosti kao što su sloboda govora, izražavanja i udruživanja, obavezno osnovno obrazovanje i slično. Riječ je, dakle, o pretpostavkama koje su potrebne za uspješno autonomno

⁶ Ovu tvrdnju Kymlicka ilustrira na primjeru religije: „Liberalno društvo ne samo da pojedincima dopušta slobodu da slijede svoju postojeću vjeru nego im dopušta i da za svoju vjeru traže nove sljedbenike (dopušten je prozelitizam), ili da dovedu u pitanje učenje svoje crkve (dopuštena je hereza), ili da se u potpunosti odreknu svoje vjere i obrate se na drugu vjeru ili na ateizam (dopuštena je apostazija)“ (Kymlicka 2003: 121).

djelovanje pojedinca. Suštinski interes kojem težimo, uz autonomiju kao preduvjet, jeste dobar život. To znači da autonomija, prema okviru koji je izložio Kymlicka, nema vrijednost po sebi. Ona zapravo predstavlja nužno sredstvo, a ne cilj, na putu ka dobrom životu.

Literatura

1. Baccarini, E. (2008) „Liberalni nacionalizam: argument autonomije“, *Prolegomena* 7 (2), str. 153–179.
2. Barry, B. (2006) *Kultura i jednakost: egalitarna kritika multikulturalizma*, Jesenski i Turk, Zagreb.
3. Beljinac, N. (2011) „Moralna i politička autonomija u teoriji liberalnog multikulturalizma“, *Godišnjak Fakulteta političkih nauka*, br. 5, juni 2011, Beograd, str. 151–170.
4. Divjak, S. (2001) *Multikulturalizam i liberalizam* (online), dostupno na: <http://www.filozofskodrustvors.org/wp-content/uploads> (13. 12. 2018).
5. Divjak, S. (2015) *Savremeni multikulturalizam i liberalizam kao spor između dve koncepcije prava i nacije* (online), dostupno na: http://www.kczt.org/download/.../01_divjak.pdf (26. 12. 2018).
6. Kymlicka, W. (2002) „Zapadna politička teorija i etnički odnosi u Istočnoj Evropi“, u: Kymlicka, W., Opalski, M. (ur.) *Može li se izvoziti liberalni pluralizam*, Beogradski centar za ljudska prava, Beograd, str. 27–108.
7. Kymlicka, W. (2003) *Multikulturalno građanstvo: liberalna teorija manjinskih prava*, Naklada Jesenski i Turk, Zagreb.
8. Kymlicka, W. (2004) *Liberalizam, zajednica i kultura*, Deltakont, Zagreb.
9. Kymlicka, W. (2007) *Multicultural Odysseys: Navigating New International Politics of Diversity*, Oxford University Press, Oxford.
10. Mesić, M. (2006) *Multikulturalizam: društveni i teorijski izazovi*, Školska knjiga, Zagreb.
11. Novaković, A., Pešić, M. (2010) „Multikulturalizam i individualna prava“, *Srpska politička misao*, broj 1/2010, god. 17, vol. 27, str. 133–150.
12. Rawls, J. (1998) *Teorija pravde*, CID, JP „Službeni list SRJ“, Podgorica, Beograd.
13. Stanković-Pejnović, V. (2011) „Sloboda, liberalizam i multikulturalizam“, *Filozofija i društvo*, 2/2011, str. 191–214.